

COGROPHY EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abdulkadir Erkan ARPACI*

Mehmet Fatih KIVANÇ**

*Milli Eğitim Bakanlığı, Evliya Çelebi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Beden Eğitimi Öğretmeni, Siirt, arpacierkan33@gmail.com

**Milli Eğitim Bakanlığı, Evliya Çelebi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Coğrafya Öğretmeni, Siirt, fatihkivanc@yaani.com

Received Date: 04.03.2023

Revised Date: 13.04.2023

Accepted Date: 08.05.2023

Copyright © 2023 Abdulkadir Erkan ARPACI, Mehmet Fatih KIVANÇ. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

This study provides an overview of geography education in the Ottoman Empire's educational institutions. It explores the development of geography in Ottoman territories, the evolutionary changes it underwent during different periods, and the transformations in geography education across those periods. The first section examines the pioneers of Ottoman geography studies and their works. These geographers primarily explored Ottoman lands and the world through travel accounts and maps. The second section focuses on geography education in the Ottoman Empire, categorized by different periods. The Tanzimat era marked a period of significant changes in Ottoman education systems, including the restructuring of geography education, the development of new curricula, and the incorporation of principles from modern geography into educational programs. The Second Constitutional Era (Meşrutiyet) witnessed important advancements in primary education, with compulsory and free primary education being established. However, there was a decline in secondary education during this period. The study also examines notable geographers and their works in each era. These geographers conducted geographical explorations in Ottoman territories, delving into topics such as local culture, natural resources, and climate, and published their findings in travel accounts and geography books. In conclusion, geography education in the Ottoman Empire's educational institutions underwent a diverse developmental process across different periods. While the importance and methodologies of geography varied, it consistently held a significant place in Ottoman territories. This study sheds light on the progress made in Ottoman geography education, the influences of different eras, and the contributions of geographers, providing a glimpse into the world of Ottoman geography literature.

Keywords: Ottoman Empire, Education, Geography, Reorganization, Constitutionalism

OSMANLI'DA COĞRAFYA EĞİTİMİ

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında coğrafya eğitiminin geçmişine bir bakış sunmaktadır. Coğrafyanın Osmanlı topraklarında nasıl geliştiği, hangi dönemlerde nasıl bir evrim geçirdiği ve coğrafya eğitiminin dönemler arasında nasıl değiştiğine işaret etmektedir. İlk bölümde, Osmanlı coğrafya çalışmalarının temellerini atan coğrafyacılar ve eserleri incelenmiştir. Bu coğrafyacılar, genellikle seyahatnameler ve haritalar aracılığıyla Osmanlı topraklarını ve dünyayı keşfetmişlerdir. İkinci bölümde, Osmanlı'da coğrafya eğitimi dönemlerine göre ele alınmıştır. Tanzimat dönemi, Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişikliklerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, coğrafya eğitimi de yeniden yapılandırılmış, yeni müfredatlar oluşturulmuş ve modern coğrafya biliminin prensipleri eğitim programlarına dahil edilmiştir. II. Abdulhamit dönemi ise coğrafya eğitimi açısından zorluklarla karşılaşılan bir dönemdir. Coğrafya derslerinin saatleri azaltılmış ve bazı okullarda tamamen kaldırılmıştır. Bu dönemde, coğrafya yerine din dersine ağırlık verilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ise ilköğretimde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İlköğretim zorunlu ve ücretsiz hale getirilmiş, ancak ortaöğretimde gerileme yaşanmıştır. Her dönemde öne çıkan coğrafyacılar ve eserleri incelenmiştir. Bu coğrafyacılar, Osmanlı topraklarında seyahat ederek coğrafi keşiflerde bulunmuş, yerel halkın kültürü, doğal kaynaklar ve iklim gibi konuları detaylı bir şekilde araştırmışlardır. Bu araştırmalarını seyahatnameler ve coğrafya

kitapları olarak yayımlamışlardır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında coğrafya eğitimi, dönemler arasında farklılık gösteren bir gelişim süreci yaşamıştır. Coğrafyanın önemi ve yöntemleri dönemlere göre değişse de coğrafya eğitimi Osmanlı topraklarında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bu çalışma, Osmanlı coğrafya eğitimi alanındaki ilerlemeleri, dönemlerin etkisini ve coğrafyacıların katkılarını ele almış ve Osmanlı coğrafya literatürüne bir bakış sunmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Coğrafya, Tanzimat, Meşrutiyet

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi Selçuklu dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Selçuklulardan itibaren Osmanlı Devleti, eğitime büyük önem vermiş ve eğitim sistemini inaç üzerine temellendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarının temelini camiler oluştururdu. İlk olarak Sıbyan okulu adında ilköğretim kurumları kurulmuş, burada temel okuryazarlık ve dini eğitim verilirdi. Ayrıca, medreselerde de daha ileri düzeyde dini eğitim-öğretim yapılmaktaydı. Medreseler, İslam hukuku, fıkıh, tefsir, kelim gibi dini ve hukuki konuların öğretildiği yükseköğretim kurumlarıydı.

Daha sonra Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi kademelendirilerek genişletildi. Rüştiyeler, idadiler ve sultaniler gibi okullar açılarak ortaöğretim seviyesinde eğitim vermeye başlandı. Bu okullarda genel kültür dersleri yanı sıra Arapça, Farsça ve din dersleri de verilmekteydi.

Tanzimat dönemi ve II. Abdülhamid dönemi ise Osmanlı eğitim sisteminde önemli değişikliklerin yaşandığı dönemlerdir. Mevcut okullar korunmuş ve özellikle II. Abdülhamid döneminde eğitime daha fazla önem verilerek birçok yeni okul binası yaptırılmıştır. Bu dönemde batı tarzında eğitim kurumları açılmış, müfredatlar yenilenmiş ve tercüme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti, modernleşme açısından önemli adımlar atmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı eğitim sistemi için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde batı tarzında birçok okul açılmış, çoğunun müfredatları yenilenmiş ve modern eğitim yöntemleri benimsenmiştir. Coğrafya alanında da bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ülkenin hemen hemen her köşesinde açılan okullarda Coğrafya dersi okutulmuş ve müfredat programları yenilenmiştir. Dönemin eğitimcileri öğretim yöntemleri üzerinde çalışmış ve bu alanda özellikle Satı Bey, Emrullah Efendi ve Saffet Bey gibi eğitimciler büyük çaba sarf etmiştir. Ancak II. Meşrutiyet döneminde yapılan yeniliklere bazı kesimler tepki göstermiştir. Ancak bu dönemin aydınları ve eğitimcileri sayesinde eğitim sistemi gelişme ve ilerleme kaydetmeye devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde devlet adamları, medrese, ordu ve Enderûn gibi özel kurumlar aracılığıyla eğitim almaktaydı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gerçekleşen Rönesans, Coğrafi Keşifler ve Reform dönemleri Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti de geri kalmaya başlamış ve batı tarzında kurumlara yönelmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi Selçuklu dönemine dayanmaktadır. Dini temeller üzerine inşa edilen bu sistemde camiler ilköğretim öğretim kurumlarının temelini oluşturmuştur. Tanzimat dönemi ve II. Abdülhamid dönemiyle birlikte modernleşme açısından önemli adımlar atılmış ve eğitim sistemi geliştirilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ise Osmanlı eğitim sisteminde büyük bir dönüm noktası olmuştur ve birçok yenilik gerçekleştirilmiştir. Coğrafya alanında da bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa'daki gelişmelerle

birlikte Osmanlı Devleti, batı tarzında kurumlara yönelerek modernleşme çabalarını sürdürmüştür (Doğan, 1997). Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine karşı yaşadığı yenilgiler sonrasında askeri alanda reformlar yapmak amacıyla batı tarzında okullar açarak asker ve subay yetiştirmiştir (Ürekli, 2002)

Eğitim Tanzimat öncesi dini ağırlıklı yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda yaptığı reformlar, eğitimde bilim ve teknoloji alanında geri kalınmasına neden olmuştur. Bu dönemde eğitim sistemi, medrese sisteminin bozulmasıyla birlikte din eğitimi veren kurumlara dönüşmüştür (Elçi, 2015).

Osmanlı Devleti'nde, matbaa 1727 yılında kullanmaya başlanmıştır, ancak bu tarih Avrupa devletlerinin matbaayı uzun süredir kullanmaya başladığı bir döneme denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin matbaayı geç keşfetme sebeplerinden biri hattatçılığa dayanmaktadır, çünkü birçok geçimini hattatlıkla sağlayan kişi Osmanlı topraklarında bulunuyordu. Osmanlı'ya matbaayı getiren kişi olan Macar kökenli İbrahim Müteferrika, matbaayı kullanmanın daha fazla kitap basmayı ve kitap üretimini daha ekonomik hale getirerek daha geniş kitlelere ulaşmayı sağladığını düşünmüştür. İbrahim Müteferrika'nın bastığı tarih ve coğrafya kitapları, bilime büyük katkılar yapmış ve halkın aydınlanmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte Osmanlı Devleti, matbaayı 300 yıl sonra keşfetmiş ve bilim alanında önemli ilerlemeler kaydetmeye başlamıştır. İlk basılan kitap, medreselerde kullanılan "Vankulu Lûgatı" adlı bir sözlük olmuştur. İlk okul müesseseleri kurulunca kitaba olan ihtiyaç da artmış dolayısıyla matbaaların açılmasını tetiklemiştir. Daha sonra bu matbaalar kitaplar, gazeteler ve dergiler basımında da kullanılmıştır (Çot, 2010).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Osmanlı'da Önemli Coğrafyacılar ve Eserleri

2.1.1. Ali B. Abdurrahman

14. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde tek coğrafya yazarı olan kişi, "Acâ'ibü'l- Mahlûkat" adlı eseriyle bilinmektedir. Bu eser, Osmanlı'nın ilk coğrafya kitabıdır ve tahmini olarak 1365-1370 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Ahmet Bîcan Kazvinî'nin eseri olan "Acâ'ibü'l-Mahlûkat" isimli bir başka eseri de tercüme etmiştir. Kitap iki bölüme ayrılmıştır; ilk bölümde evrenin yaratılışı, gökler, yıldızlar, atmosfer, su küresi ve iklimler hakkında bilgiler verilir. İkinci bölümde ise batı ve doğu dahil olmak üzere şehirler, deniz ve adaları ele alarak bize sunulmaktadır (Türkay, 2005).

2.1.2. Bedrettin El- Ayni

Yazarın, "İkdü'l-Cüman Fî Tarih-i Ehli'z-Zaman" adlı eseri, tarih ve coğrafya konularını içeren 20 cilt olan bir çalışmadır ve 15. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu eserde özellikle ikinci kısım, coğrafya ve etnografya hakkında bilgiler sunmakta olup yazar, Anadolu'da ziyaret ettiği yerlerin coğrafyasını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Önemli bir özelliği ise Osmanlı'da ilk bilimsel ve coğrafi bir eser olup dili Arapçadır (Türkay, 2005).

2.1.3. Ahmet Bican

Ahmed Bîcan Salâhaddin el-Katib, "Yazıcıoğlu" olarak da bilinen bir kişinin oğludur. Zayıf ve cılız bir yapıya sahip olması nedeniyle kendisine "Bîcan" lakabı verilmiştir. Coğrafya alanında iki eseri bulunmaktadır, biri orijinal diğeri ise tercüme niteliğindedir. Tercüme ettiği Kazvinî'nin "Acâibü'l-Mahlukât" eseri özetlenerek sunulmuştur. Başka kitabı da "Dürri

Meknun" adını taşımaktadır ve çevirdiği kitaba göre daha ayrıntılı bilgiler içermektedir (Türkay, 2005).

2.1.4. Ali Ekber Hatai

"Hıtay-nâme" adlı bir coğrafya eserinin müellifidir. Müellif, 16. yüzyıla Çin tarafına yolculuk yapmış, kitabında Çin ile ilgili mühim malumatlar paylaşmıştır. Bu eser Fars dilinde kaleme alınmış ve ilk olarak Yavuz Sultan Selim Han'a ardından Kanuni'ye arz edilmiştir (Çetin, 2013).

2.1.5. Piri Reis

Ahmed Bîcan, doğumu kesin bir şekilde bilinmiyor olsa da 1466-1471 yıllarında Gelibolu bölgesinde doğduğu düşünülen bir coğrafya yazardır. Hayatı boyunca çok sayıda seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahatlerin eserlerine açık bir şekilde yansıdığı görülmektedir (Çetin, 2013).

Ahmed Bîcan, gençlik dönemlerinde amcası Kemal Reis ile yanında Osmanlı'nın denizde olan seferlerine katılmıştır. Deniz seferleri sırasında elde ettiği malumat ve yaşadıklarını "Kitâb-ı Bahriye" isimli kitabında anlatmıştır. 1486-1492 yıllarında Batı Akdeniz bölgesinde Kuzey Afrika'nın, İtalya'nın, İspanya'nın ve hatta Fransa'nın kıyı bölgelerini çizerek buralar ile ilgili malumat edinmiştir. Kemal Reis vefat edince denizcilikten ayrılıp ilk kitabı "Dünya Hartası"nı oluşturmuştur. Bugüne kadar gelebilmiş bu eser, Kuzey Amerika'nın haritasını da içermektedir. Pirî Reis, 1527 yılından önce olan hayatında, nice ülkeler ve kıtalar hakkında bilgi ve haritaları "Kitâb-ı Bahriye" adlı eserinde kaydetmiştir. Piri Reis 1555 yılında vefat etmiştir (Koca, 2010). Bugün, Pirî Reis'in çizdiği "Dünya Haritası" ve yazdığı "Kitâb-ı Bahriye" eserleri, Topkapı Sarayı kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir (Adıvar, 1982). "Kitâb-ı Bahriye" olarak da bilinen "Deniz Atlası", özellikle Ege ve Akdeniz'in tasvirine odaklanmıştır. Bu önemli eserde toplamda 223 kadar haritalar barındırır. Eser, nazım ve nesir olarak iki bölüm şeklinde yazılmıştır. Pirî Reis, 1526 yılında eseri tamamlamış ve Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Pirî Reis haricinde, 16. yüzyılda coğrafya alanında Seydi Ali de mühim ilerlemeler kaydetmiştir (Türkay, 1999). Denizcilikte uzmanlaşmış ve aynı zamanda coğrafya, astronomi, harita gibi konularla da ilgilenmiştir (Türkay, 1999).

2.1.6. Nasuhü's Silâhiyi El-Matrakî

İsmi, Nasuh bin Karagözdür. Bu kişi bir tarih, matematik, hat ve coğrafya alanlarında derin bilgi sahibidir. "Matrakçı" lakabıyla da bilinir matrakta (bir oyun) yeteneği nedeniyle kendisine takılmıştır. XVI. yüzyıllarında yaşamış Matrakçı Nasuh'a ait "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn" adlı kitabı, Kanuni'ye Irak'a yapılan seferinde yazmıştır. Bu kitap, İstanbul Tebriz ve Tebriz Irak arasındaki nice geçitin, şehrin resmini ve krokisini içerisinde barındırmaktadır. O dönemin mühim kara coğrafyacılarından biridir (Babinger, 1992).

2.1.7. Seydi Ali Reis

İstanbul'da 1498 yılında doğan bu kişi, Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında yetişmiştir. Hayrettin Paşayla beraber Akdeniz'de gerçekleştirmiş olan tüm deniz savaşlarında bulunmuştur. Bilhassa Preveze Deniz Savaşı'ndaki başarıları sayesinde tanınmıştır. Biraz Turgut Reis ve Sinan Paşa'nın yanında çalıştıktan sonra Kanuni onu Hindistan kaptanlığı görevine atamış ve biraz Şehzade olan Selim'e hizmet etmiştir. 1563 yılında İstanbul'dayken vefat etmiştir (Koca, 2010).

Ayrıca, günümüzde Topkapı Sarayı'nın hazineleri arasında bulunan son yıllarda ortaya çıkan bir dünya haritası da mevcuttur. Matrakçı Nasuh'un eserleri arasında en önemlisi ise deniz ve astronomiyle ilgili yazdığı "Kitabü'l Muhit" adlı kitaptır. Bu kitap, 1555 yılında Hindistan'dayken yazmış ve Kanuni'ye sunulmuştur. Kitapta Hint Okyanusu'nun detaylı monografisi yer almaktadır ve aynı zamanda Asya Kıtasının kıyılarından da kapsamlı olarak bahsetmektedir (Adıvar, 1982).

2.1.8. Ömer B. Bayezit

El-Aşık olarak bilinen Trabzonlu bir yazar olan hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi 1555 olarak tahmin edilmekte ve 1600 yılında öldüğü düşünülmektedir. XVI. Yüzyılda yazdığı mühim kitabı ise "Menâzirü'l-Avâlim" isimli eserdir. Bu kitapta Osmanlı'nın toprakları hakkındaki fikirlerinin yanında, duymuş olduğu farklı rivayetleri de içermektedir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, gezegenlerle ilgili bilgilere yer verilirken, ikinci bölümde coğrafyanın farklı konuları ele alınmaktadır. Yazar, bu bölümde fiziksel coğrafya, şehirlerin tanımları ve hayvanlar ile insan anatomisine de değinmektedir (Türkay, 1999).

2.1.9. Mustafa Ali (Gelibolulu)

Gelibolu'da 25 Nisan 1541 tarihinde doğmuş olan yazar, asıl adıyla Mustafa, ancak doğduğu yerin etkisiyle "Gelibolulu" namıyla tanınmaktadır. Kendi hayatı hakkında bilgileri "Nushatü's-Selâtin" adlı eserinde paylaşmıştır. Medresede eğitimi tamamlanınca sonra öğretmen vazifesi almış ve müderrislik görevinin ardından ilk telifi "Mihr ü Mah"ı kaleme almıştır. Bu kitabı Şehzade Selim'in huzuruna çıkarmış ve onun divanında kâtiplik yapmaya başlamıştır. Mühim kitabı "Kühü'l-Ahbâr" hem tarihi bir kitap olduğu kadar aynı zamanda coğrafi bir kitaptır. Bu coğrafi bilgiler, kitabın I. Rükün'ünde bulunup özet halindedir (Şeker, 1983).

2.1.10. Kâtip Çelebi

Kâtip Çelebi, asıl adıyla Mustafa, 1608 yılında İstanbul'da doğmuş ve ordu kâtipliği görevinde bulunmasıyla tanınmıştır. Ordu yazarlığı dışında çeşitli resmi görevlerde bulunmuştur. 1655 yılında ölmüştür. IV. Murat Anadolu'ya ve İran'a sefere çıkınca Katip çelebi de bu sefere iştirak etmiştir (Türkay, 1999).

Kâtip Çelebi, Osmanlı'nın modernleşme ve batılılaşma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, özellikle batı kaynaklı eserlerin çevirileri yapılmış ve bu alanda önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Kâtip Çelebi, bu süreçte batı bilim ve düşüncesini Osmanlı toplumuna tanıtmak ve yaymak için gayret göstermiştir. Batılı kaynaklardan çeviriler yapmış ve kendi eserleriyle Osmanlı coğrafya ve kültürünü batı dünyasına aktarmıştır. Bu şekilde, Osmanlı Devleti ilk adımlarını modernleşme ve batılılaşma yolunda atmıştır (Gümüşçü, 2012). Kâtip Çelebi'nin coğrafya alanında kaleme aldığı ve günümüzde önemli bir kaynak olarak kabul edilen "Cihannüma" isimli kitabına baktığımızda, eserin günümüz coğrafya bilimine mühim katkıları olduğunu görüyoruz. "Cihannüma" adlı eser Kâtip Çelebi'ye ait olup bütünüyle tamamlanamamıştır. Daha sonra İbrahim Mütefferika'nın eklemeleriyle bu eser 1733 yılında bastırılmıştır. Bu kitap, coğrafya tarihi bilimi için çok önemlidir. Kitabın birinci bölümü mukaddime niteliği taşımaktadır ve Kâtip Çelebi'nin bu kitabı neden yazdığından bahsetmektedir. Kitapta farklı harita ve çizelgeler bulunmaktadır. Kâtip Çelebi, coğrafya eserlerinin içerisine harita eklenmesinin gerekliliğini belirtmiştir. "Cihannüma", Kâtip

Çelebi'nin coğrafya alanındaki bilgilerini derlediği kapsamlı bir eserdir ve coğrafya araştırmaları için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Elibüyük, 2009).

Kâtip Çelebi coğrafya konusunda kaleme aldığı ikinci kitabı da "Levami'u'n- Nur fi Zulûmat-ı Atlas Minor"dir. Bu kitap, ünlü haritacı Merkator'a ait olan bir kitabı tercüme edilerek hazırlanmıştır. Eserde, coğrafya bilgileri yanı sıra harita okuma ve yorumlama konularına da değinilmiştir. Kâtip Çelebi'nin öğrenim hayatında ve coğrafya çalışmalarında Şeyh Mehmed İhlâs Efendi'nin önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. "Levami'u'n-Nur fi Zulûmat-ı Atlas Minor", Kâtip Çelebi coğrafi alanındaki bilgisini genişletmesine ve batı kaynaklarının Osmanlı coğrafya literatürüne kazandırılmasına katkı sağlamış önemli bir eserdir (Türkay, 1999).

2.1.11. Evliya Çelebi

Gerçek ismi Mehmet Zıllı'dır. Mart 1612'de dünyaya gelmiş, ne zaman nerede vefat ettiği ise belli değildir. IV. Murad'ın himayesine Revan Seferi'nden sonra girmiştir. En ünlü eseri olan "Seyahatname" 10 ciltlik bir eserdir. Bu eser, 40 yıllık seyahatleri sonucunda elde edilen bilgilerden meydana gelmiştir. Bu kitap 1631 senesinde yazılmaya başlanmış ancak 1681 yılında tamamlanabilmiştir. Evliya Çelebi, Anadoluyu, Transilvanya'yı, Moldovya'yı, Dalmaçya'yı Polonya'yı, Almanya'yı, Bosna-Hersek'i, Hollanda'yı, Kırım'ı, Girit'i, Azerbaycan'ı, Suriye'yi, Irak'ı, Mısır'ı, Rumeli ve Kafkasya'yı, İran ve Hicaz'ı gezip, bu bölgelerin etnografya, folklor, coğrafik açıdan bilgileri elde etmiştir. Ayrıca masallar ve çeşitli rivayetlere de eserde yer verilmiştir. Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eseri, geniş bir coğrafyayı kapsayan ve kültürel, tarihi ve coğrafi açıdan zengin bilgiler sunan önemli bir kaynaktır (Türkay, 1999).

3. Osmanlı'da Coğrafya Eğitimi

3.1. Tanzimat Dönemi Coğrafya Eğitimi

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda modernleşmenin ve devlet yönetimindeki değişimin başlangıcı olarak kabul edilir. Tanzimat dönemi, demokratikleşme ve sivil toplumlaşma sürecinin başladığı bir dönem olarak da değerlendirilir. Ayrıca bu fermanla birlikte padişahın yetkileri kısmen sınırlandırılmıştır (Yetimova, 2010).

Tanzimat Fermanı eğitim hakkında bir bilgi içermemesine rağmen, eğitimin modernleşmesini tetiklemiştir. Tanzimat ilan edilince reformlar ve değişimlerin eğitimi temel alması gerektiği anlaşılmıştır. Bu değişimler ancak Tanzimat'ın ilanından altı yıl sonra gerçekleşmiştir. Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yenileşme için üç temel neden olduğunu Yahya Akyüz belirtmektedir. Evvela, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre halkın eğitilmesi devletin birinci vazifesidir. İkinci olarak, Avrupa'nın halkı etkilemek amacıyla eğitimde reformlar gerçekleştirilmiştir (Akyüz, 2011).

Tanzimat ilanı ile, eğitimin iyileşmesi Osmanlı'nın iyileşmesi ve kurtulması gibi anlaşılmıştır. Farklı araçlar-gereçlerin ve eğitim yöntemlerinin kullanımı derslerde yaygınlaşmıştır. Eğitim, ilkokul, ortaokul ve lise gibi farklı seviyelere ayrılmıştır. Bu iyileştirmelerde, öncelikli olarak orta ve yükseköğretime odaklanılarak ilköğretime gereken önem verilmemiştir. Medreselerde büyük bir düzenleme yapılmamış, ancak mesleki medreseler kurulmuştur. Osmanlı'nın Avrupalı gelişmelere ayak uydurmasında, elçiler ve eğitimciler önemli katkılar sağlamıştır. Tanzimat fikri sağlam bir temele oturtulması için aydınlar ve memurlar büyük önem taşımış, bundan dolayı özel okulların önemi artmıştır (Yaman, 2010).

Bu dönemde eğitimin gelişmesinde emeği olan birçok kimse bulunmaktadır. Bunlar; Abdülmecit, tahtta kaldığı süre boyunca eğitimi önemsemiş ve desteklemiştir. 1845 yılında okuduğu bir fermanında, eğitimin cehaleti gidermede önemli bir rol oynayacağını belirtmiş, ülkenin her yerine okullar yapılması gerektiği fikrini vurgulamıştır. Reşit Paşa'nın sadrazam olarak görev yapması ve Tanzimat ilan edilmesinde önemli bir rolü vardır. Batının ileriye gitmelerinin temel nedeninin eğitim olduğunu vurgulamıştır. Sadık Paşanın 1808-1856 senelerinde Viyana elçiliği görevinde bulunmuştur. Osmanlı aydınlarının Avrupa'daki eğitim sistemini tanıma olanağı sunmuştur (Elçi 2015).

3.1.1. Tanzimat Dönemi Coğrafyacıları

3.1.1.1. Selim Sabit Efendi

Selim Sabit Efendi, 1829 yılında Vize kasabasında doğmuştur. Babası Ali Ağa, bir çiftçidir. İlkokulu memleketinde tamamladıktan sonra ortaöğrenim için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Arapça öğrenmiş ve ardından icazetname almıştır. 1851 yılında Dârülmualimin'e kaydolmuş ve burada Farsça dersleri için Tevfik Efendi'den, cebir ve geometri için Esseyid Osman Efendi'den, Arapça ve tarih dersleri için ise Yahya Tevfik Efendi'den eğitim almıştır. 1854 yılında mezun olmuştur (Buyrukçu, 2002).

Selim Sabit Efendi, 1857 yılında Hoca Tahsin Efendi ile birlikte Türkçe öğretmek ve Darülfünun'a hoca yetiştirmek amacıyla Paris'e gönderildi. Paris'te Mekteb-i Osmanî ve Muradyan Mektebi adlı Ermeni Okulu'nda Türkçe dersler vermiştir. 1862 yılında Fransa dönüşü sonra İstanbul vergi dairesinin memuru olarak görev aldı. 1868 yılında Sultânî okulunda ikinci müdürü olarak atandı, ancak diğer müdür ile uyumsuzluk yaşadığından bu görevi bıraktı. Ardından Talim ve Terbiye Kurulunda üye olarak vazife yaptı. Aynı yılda Darülfünun'un Edebiyat öğretmeni olarak çalıştı (Türk, 2007).

Selim Sabit'in "Rehnuma-yı Muallimin" isimli kitabında, "Usul-i Cedid" olarak adlandırdığı yeni bir öğretim metodu anlatılmaktadır. Bu kitapta öğretmenlere, araç-gereç kullanımı ve yöntemlerinin nasıl uygulanacağı konuları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca, okutulacak derslerin süreleri belirtilmiş ve konuların açıkça anlatılması önerilmiştir (Ata, 2009).

Selim Sabit "Rehnuma-yı Muallimin" isimli kitabı, Coğrafya dersinin öğretimiyle ilgili aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir: İlk olarak, çocuğa dünyanın beş kıtadan oluştuğu bilgisinin yer küresi üzerinde anlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Ardından, deniz, kara, dağ gibi yeryüzü şekillerinin renkleri ve şekillerle anlatılması önerilmiştir. Dersin öğretimi için harita kullanımı önerilmiş ve önce harita üzerinde anlatım yapılması, ardından öğrencilere sorular sorularak konunun daha iyi anlaşılması istenmiştir. Ders yöntemi soru sorup cevaplama şeklinde işlenerek öğrencilerin konuyu daha iyi kavramaları sağlanmalıdır. Ayrıca eserde, çocuklara harita çizme tekniğinin de öğretilmesi gerektiğine değinilmiştir (Buyrukçu, 2002).

"Muhtasar Coğrafya Risalesi" isimli kitabı, uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bu eser, sıbyan mektepleri için hazırlanmış olup ada, yarımada, körfezler, limanlar, çöller, ovalar, dağlar, çaylar, göller, havzalar ile ilgili kavramların tanımlarını içermektedir (Temizyürek, 1999).

3.1.1.2. Ahmet Rifat Efendi

Yağlıkızade İstanbul'da doğmuş ve bu lakapla tanınmıştır. Maliyede, Bahriye de muhasebecilik, deniz idaresinde yöneticilik, Selanik'te defterdarlık benzeri çeşitli memurluk

görevlerini yapmıştır. Aynı zamanda ressamlık da yapmıştır. 1895 yılında ölmüştür. Bilinen ünlü kitabı "Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye" adlı kitaptır. Bu kitapta, tarihte kurulan devletler, milletler hakkında bilgiler verilmiş ve kimi şehirler için coğrafya tarihleri açıklanmıştır. Bu kitap, İstanbul'da yedi cilt olarak tab edilmiştir. Müellifin ayrıca "Nakdü't-tevarih", "Tasvîr-i Ahlak" ve "Bergüzâr" gibi eserleri de bulunmaktadır (URL 1).

3.1.1.3. Ali Cevat

Ali Cevat, İstanbul doğumludur doğduğu tarihi belirsizdir. Harbiye okulunda eğitim alarak Fransızca dilini ileri derecede öğrenip ve coğrafya alanında çeşitli eserleri tercüme etmiştir. "Fezleke-i Coğrafya-yı Umumi", "Bidayet-i Coğrafya" gibi kitapları Türkçeye çevirmiştir. Harbiye mezuniyetinin ardından çeşitli yerlerde coğrafya öğretmeni olarak görev yapmıştır. Birçok kitabında "Kolağası", "Coğrafyacı" diye tanımlamıştır. Mühim kitalarından olan "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı" dört ciltlik bir ansiklopedi niteliğindedir. Üç ciltlik bölümü, Osmanlı'daki vilayetler, sancaklar, kazalar, şehirler, kasabalar, akarsular, göller, adalar, denizler, körfezler, dağlar gibi coğrafi unsurları alfabetik sırayla açıklamaktadır. Ayrıca basılmış coğrafya ders kitapları da mevcuttur. Bu kitaplardan bazıları "Bidayet-i Coğrafya", "Mücmel Coğrafya-Resimli Mücmel Coğrafya", "Fezleke-i Fenn-i Coğrafya", "Fezleke- i Coğrafya-yı Umumi", "Muhtasar Coğrafya-i Osmani" ve "Hülasa-i Coğrafya-i Osmani"dir (Ceylan, 2018).

3.2. II. Abdülhamit Dönemi Coğrafya Eğitimi

Abdülhamid dönemi, Tanzimat dönemine kıyasla eğitim alanında birçok okulun açıldığı ve eğitim faaliyetlerinin önemli ölçüde geliştiği bir dönemdir. Tanzimat döneminde yapılan eğitim reformları ve çalışmalar genellikle İstanbul'la sınırlanırken, Abdülhamit devrinde bu çalışmalar ülkenin her tarafına yansımış ve ülke çapında gerçekleştirilmiştir. Fakat bu zamanda yapılan çalışmaların temel gayesi, devlet otoritesini bütün ülkenin hissetmesini sağlamak olduğunu görmekteyiz. Devlet, vatandaşları kendisine bağlayarak zararlı fikirlerin yayılmasını engellemeyi hedeflemiştir. Bu dönemde eğitim daha çok ezberci bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş, öğretmenler derslerde notları aynen yazdırmış ve dersler monoton işlendiği anılarda geçmektedir (Türk, 2009).

II. Abdülhamit devri başlarında laiklik ve moderni temel alan bir eğitim sistemi uygulanırken, zamanla din etkisin ders programlarında görülmüş ve pozitif bilimler yerini dini dersler getirilmiştir. Bu zamanda Sıbyan Mektepleri, geliştirilerek "Usul-i Cedid" adı verilen yeni bir eğitim yöntemiyle İbtidai Mektepleri'ne dönüştürülmüştür. Bu dönemde basın sansürü gibi siyasal ve sosyal baskılar da görülmüştür. Ayrıca, ilk olan "Maarif Salnameleri" bu dönemde oluşturulmuştur. İdadiler ise özellikle önem kazanan okul türüdür. "Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi" de bu dönemde açılan ve alanında ilk olan okullardan biridir (Akalin, 2017).

II. Abdülhamid, eğitim konusunda ilk olarak öğretmen yetiştirme alanında atılım yapmıştır. Modern okulların kurulması için çalışmalar yaparak, ilkokulları köylerde de yaygınlaştırarak ilkokul, ortaokul ve lise sayısı artmıştır. 37 Bunun dışında, çok sayıda ve meslek okulunun açılışı Osmanlı'nın sanayi ve meslek alanında gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Yüksek öğretimde de önemli adımlar atan II. Abdülhamid, ziraat okulu, baytarlık okulu, hendese-i mülkiye okulu, sanat okulu, madencilik okulu, polis okulu gibi önemli okulları açmıştır (Çetinsaya, 2016).

3.2.1. II. Abdülhamid'in Eğitime Bakışı

II. Abdülhamit devrinde Osmanlı, hem maddi olarak hem de eğitim yönünden zorlu bir dönemden geçiyordu. Abdülhamid, halkın eğitimsizliği konusunda rahatsızlık duyuyor ve bu konuda çeşitli adımlar atıyordu. İlerlemenin temel unsuru olarak eğitimi gören Abdülhamid, yaptığı çalışmalarda "Maarif bütün ilerlemelerin hazırlayıcısıdır" prensibiyle davranıyordu. Abdülhamid eğitimde gerçekleştirdiği önemli çalışmalardan biri "Okul Tarihçeleri" faaliyetidir. Bu eserlerde, okullar senelere göre mezuniyet sayısını kaydetmiştir. Bu sayede eğitimdeki ilerleme tespit edilmeye çalışılıyordu. Eğitime büyük önem gösteren II. Abdülhamid, "İstatistik Şubesi" kurmuştur. Amacı ise eğitim konusunda ilerleme sağlamak ve mevcut durumu bilmektir. Ayrıca, eğitimin gelişimi için yapılmış başka yenilikler de "İlk Eğitim Yıllıkları"nı hazırlatmasıdır (Alkan, 2019).

II. Abdülhamit eğitim konusunda şöyle demiştir: "Halkımızın büyük bir kısmının okuma-yazma bilmemesi çok şaşılabilir bir şey değildir. Yazma, okuma sanatını öğrenmek arzusu diğer milletlere nazaran daha az olmamakla beraber ya imkân azlığından veya güçlüklerden dolayı bu vazifeden kaçmaktadırlar. Zira yazımızı öğrenmek pek kolay değildir. Bu işi halkımıza kolaylaştırmak için belki de Latin Alfabesini kabul etmek yerinde olur."

Başka bir sözünde ise şöyle demiştir: "Hiç akla ve bilgiye düşman olsaydım, Darülfünunlar açar Mülkiye-i Şahane gibi devlete ve millete bilgili insan yetiştiren mektepler kurar mıydım? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam horozdan kaçan genç kızlarımızın okuması için Darülmualimatlar kurar mıydım? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, Galatasaray Sultanisi'ni Avrupa'nın üniversiteleri ayarına çıkarıp orada talebelere hukuk dersleri okutur muydum? Ben Mülkiye-i Şahane'ye Felsefe dersini koyduğum zaman bütün talebeler 'Bizi Gâvur Yapmak İstiyorlar' diye ayaklanmıştı. Ama ben gavurluğun bilgide değil cehalette olduğunu biliyordum... Ben yalnız mektepler açarak okumuş insan yetiştirmesine çalışmakla kalmadım, kendi kendilerini yetiştirmek amacıyla olanları teşvik ettim... Fakat ne gariptir ki bugün bana düşmanlık edenlerin hemen hepsi benim açtığım mekteplerde okumuş insanlar olduğu halde bana 'akla ve bilgiye düşmandı' demekten maalesef utanmıyorlar..." (Oytun, 2002).

II. Abdülhamit döneminde basılan kitaplara baktığımızda, Avrupa'nın en büyük filozofları, bilim insanları ve edebiyatçılarının seçkin eserlerinin basıldığını, satıldığını ve okunduğunu göreceksiniz. Benim korumak istediğim şey, Avrupa'nın bilgisinden ziyade Avrupa'ya karşı olan düşmanlıktı. Binlerce öğrenciyi Avrupa'ya göndererek okumalarını sağladım. Bu öğrenciler arasından birkaç düşük kalitede kişi çıkmış olabilir, ancak birçoğu devlete hayırlı hizmetlerde bulunmuştur (Oytun, 2002).

3.3. II. Meşrutiyette Coğrafya Eğitimi

1876 yılında ilan edildi ve Osmanlı Devleti-Rusya savaşı sebebiyle padişah sona erdirdi. Ancak sonrasında II. Abdülhamid, Jön Türkler hareketi nedeniyle 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan etmek mecburiyetinde kaldı. Tüm bu gelişmeler Padişah etkisini kırmış ve devlet gücünü zayıflatmıştır (Birekli, 2008).

Bu zamanda ilk ve ortaöğretimlerde büyük ilerlemeler yaşandı. Kurumlar önemli değişiklikler yaptı ve "İbtidai" ve "Rüştiye" okulları birleştirildi. Bu şekilde yeni sistem ilköğretim eğitim süresini altı yıla çıkardı. Fakat bunun başarı göstermesi bir şekilde uygulanamadı ve birçok vilayette eski sistem devam etti. Ayrıca, bu dönemde anaokullarının resmi olarak açılması da gerçekleşti. Medreselerin düzeltilmesiyle ilgili çalışmalar da bu

dönemde gündeme geldi. Meşrutiyet döneminde, "Kız Okulları"nın geliştiği ve kızların eğitime büyük ölçüde katıldığı bir dönem yaşandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınların eğitimine verdiği önemi nizamnameler ve kongreler aracılığıyla vurguladı. 1911'de kabul edilmiş program 19. maddesindeki "kızların eğitimi devletin sorumluluğunda" olarak belirtildi (Kamer, 2014).

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte halk, özgürlükçülük akımının etkisi altına girmiş, eğitimde kendisini bariz bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ancak "31 Mart Vakası" bastırıldıktan sonra okullardaki kaos biraz düzeltilmiştir. Bu dönemde, devletin kurtuluşunun eğitimde olduğu vurgulanmış ve eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin bu konuda öncülük etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak savaşların etkisiyle bu söylem sınırlı kalmış ve eğitim alanında yeterli çalışmalar yapılamamıştır. Ayrıca, İstanbul'daki okullar yabancı devletlerin kontrolüne geçmiş ve o dönem nazırlıklarda sık değişiklikler yaşanmıştır. Bu durum eğitimde duraksamalara yol açmıştır. Bu dönemde, savaşların etkisiyle bütçenin büyük bir kısmı askeri alanlara harcanmış ve eğitime yeterli bütçe ayrılamamıştır. Ayrıca, eğitimin en belirgin özelliklerinden biri, milliyetçi ve Türkçü kavramlarının sıklıkla vurgulanması olmuştur. Bu ideolojiler talebelere aktarma çabası gösterilmiştir (Şahin ve Tokdemir, 2011).

3.3.1. Coğrafyacı Eğitimciler ve Eserleri

3.3.1.1. Satı Bey ve Coğrafya

Mustafa Satı el-Hursi, gerçek adıyla bilinen kişi, 1880 yılında Yemen'de doğmuştur. Arkadaşları tarafından "Arşimet" lakabıyla anılan Mustafa Satı Bey'in babası Yemen'de mahkeme reisidir ve kendisi 15 kardeşin arasında yer almaktadır. İlköğretimini Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerindeki medreselerde tamamladıktan sonra Mülkiye İdadisi ve Mülkiye Yüksekokulu'na devam etmiştir. Sonrasında Yanya İdadisi'nde "Tarih-i Tabii" öğretmenini olarak görev yapmıştır ve 1905 yılında bu görevden ayrılıp Florina ve Radkoviç'te kaymakamlık yapmıştır. Bu sürede çok mecmuada yazılarını neşretmiştir.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra kaymakamlıktan istifa eden Mustafa Satı Bey, 1909 yılında o dönem Maliyede nazır olan Mustafa Nail ısrar edince Darülmüallimin kurumunda müdür olarak görev yapmıştır. 1913 yılında görevden ayrılarak Darüşşafaka'nın Müdürlüğü'ne geçmiştir. Fakat az bir zaman geçince bu görevden de ayrılmış "Yeni Mektep" isimli bir ana okul ve ilkokulu açmak istemiştir. Sonrasında Suriye bölgesine gitmiş, ancak Fransızların bu bölgeyi işgali söz konusu olunca ilk olarak İtalya, ardından da Irak bölgesine geçip orada eğitimin kurucularından biri olmuştur. 1941 yılında Irak'tan ayrılan Mustafa Satı Bey, 1946 yılında Kahire'ye giderek Pedagoji ve Sosyoloji dersleri vermiştir. Bu enstitüde profesörlük unvanı kazanmış, ancak 1957 yılında görevinden ayrılmış ve 1968 yılında Kahire'de hayatını kaybetmiştir (Şanal, 2006).

Satı Bey'in eğitimle ilgili genel düşüncelerine göz atarak, coğrafya hakkındaki görüşlerine geçelim. Satı Bey, Beyrut'ta yaptığı konferanslarda eğitim ve toplum ilişkisini şu şekilde açıklamıştır: "Eğitim, toplumun önceki kuşaklarının mirasının yeni nesillere aktarılmasıdır." Satı Bey'e göre, eğitim sistemimizin en büyük sorunu, mektep- medrese ayrımıdır. O, öncelikle askeri okulların kurulması gerektiğini ve ardından sivil okulların açılmasını savunmuştur. Avrupa'nın eğitim konusunda bizden daha ileride olduğunu düşünen Satı Bey, ilkokuldan itibaren reformların başlatılması gerektiğini ve herkesin öğretmenlik yapamayacağı görüşünü desteklemektedir. Coğrafya hakkındaki düşüncelerine gelince, Satı

Bey coğrafyanın önemini vurgulamış ve coğrafyanın insanları, toplumları ve kültürleri anlamak için kritik bir rol oynadığını belirtmiştir. Coğrafyanın bir milletin tarihini, doğal kaynaklarını, iklimini ve coğrafi konumunu anlamada önemli bir araç olduğunu ifade etmiştir. Satı Bey, coğrafya öğretiminin daha etkili hale getirilmesi ve çeşitli yöntemlerle desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Sonuç olarak, Satı Bey'e göre eğitim, toplumun ilerlemesi ve gelişimi için hayati bir rol oynamaktadır. Onun düşünceleri, eğitim sistemimizin çağdaş eğitim ilkelerine uygun olarak yeniden yapılandırılması gerektiği yönündedir. Coğrafyanın da bu süreçte önemli bir konuma sahip olduğunu ve coğrafya öğretiminin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Aksoy 2008).

Satı Bey'in eğitim üzerindeki etkisini açıklayan önemli bir sözü, "Yarıncı Osmanlılık bugünkü mekteplerde hazırlanacaktır" ifadesidir. Aynı şekilde, Satı Bey eğitimciler için ilke ve öğretim yöntemleri konusunda da düşüncelerini sıkça dile getirmiştir. Satı Bey'e göre öğretmenlerin özellikle dikkate alınması gereken bir nokta, eğitim-öğretim faaliyetlerinde muhakeme yeteneğinin geliştirilmesidir. Bu sayede öğrenciler, pasif bir şekilde dinlemek yerine aktif düşünme becerisine sahip olurlar. Satı Bey, öğretmenleri bir orduya benzeterek bu düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: "... Bu nedenle sizin göreviniz, bir ordu gibi dahili ve manevi düşmanlara karşı savaşmaktır! En güçlü ve öldürücü düşman olan cehaleti yok etmekle görevlisiniz!... Askeri ordularımız geçmişte büyük başarılar ve zaferler elde etti; şimdi ise zafer ve fetih sırası öğretmenler ordusuna gelmiştir." Bu ifadeler, Satı Bey'in eğitimdeki temel prensiplerini ve öğretmenlerin rolünü yansıtmaktadır. Ona göre eğitim, Osmanlılık idealine uygun olarak mekteplerde gerçekleştirilmeli ve geleceğin Osmanlılığı bu şekilde hazırlanmalıdır. Öğretmenler, bu misyonun bilincinde olmalı, doğru değerleri aktarmalı ve öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmelidir (Şanal, 2006).

Satı Bey, coğrafya dersinin "usûl-i tekşif" yöntemiyle öğretilmeyeceğini savunmuştur. Ona göre coğrafya bilgisi, kitaplardan okuyarak veya anlatarak kazanılamaz. Coğrafyanın hakikatlerini kavramak için gerçek seyahatler yapılmalı ve saha araştırmaları yapılmalıdır. Bu şekilde öğrenciler, coğrafyanın gerçek dünyadaki deneyimlerle keşfedilebileceğini anlayabilirler. Coğrafya dersi, somut deneyimler ve saha çalışmalarıyla desteklenmelidir, böylece öğrenciler coğrafyanın pratik uygulamalarını anlama fırsatı bulabilirler (Şanal, 2006). Satı Bey, "Coğrafya Nasıl Tedris Olunmalıdır" adlı makalesinde coğrafya dersinin önemli unsurlarına değinmiştir. Ona göre, coğrafya dersinde öğrencilerin kafasında canlı bir şekilde canlanması gereken bilgiler sunulmalıdır. Coğrafya dersine başlarken öğrencilere önce okullarını, yaşadıkları şehri ve çevresini anlatarak onları doğaya, dağlara, adalara, köylere vb. götürmek önemlidir. Öğrencilerin bu gözlemleri, coğrafya dersinin temelini oluşturur. Güneş ve ayın doğuşu-batışıyla ilgili gözlemler ve mevsim manzaraları, coğrafyanın temelini oluşturan unsurlardır. Haritalar da coğrafya dersinin iyi anlaşılmasında önemli bir materyaldir. Haritalar, öğrencilerin gözü önünde bulunmalı ve ders esnasında üzerlerine şekiller yaparak öğrencilerin iyi anlamalarını sağlamak için kullanılmalıdır. Matematiksel coğrafya öğretimi de gözlemler ve seyahat bilgilerine dayandırılmalıdır (Türk, 2009).

Kitapları "Fenn-i Terbiye" (Eğitim Bilimi), "Layihalarım" (Projelerim), "Ümit ve Azim" (Umud ve Azim), "Vatan İçin" (Patriotizm İçin), "Ara wa ahadis fi at-tarbiya wa't-talim" (Eğitim ve Öğretim Üzerine Makaleler), "Yevm Maysalun" (Maysalun Günü) bulunmaktadır (Ergün, 1987).

3.3.1.2. Satı Bey ve Coğrafya

Faik Sabri Duran, 1881 yılında İstanbul doğumlu ve lisede eğitimini tamamlayınca çeşitli İstanbul'un gazeteleri ve dergilerinde vazife yapmıştır. Ardından Paris'i ziyaret edip Meşrutiyet ilan edilince ülkeye tekrar gelmiştir. 1909 senesinde "Maarif Nezareti" tarafından düzenlenen sınavı kazanarak yeniden Paris yolculuğu yapmış ve Sorbonne Üniversitesinin Coğrafya Bölümünden eğitim almıştır. Önemli coğrafyacılarından dersler almasıyla bilgisini geliştirmiştir. 1912'de ise Türkiye'ye dönerek faaliyetlerine burada devam etmiştir (Kocatürk, 2019).

Ülkeye döndükten sonra Faik Sabri Duran, orta ve yükseköğretim kurumlarında görev alarak coğrafya dersleri vermiş ve bu okullara çokça coğrafya kitapları yazmıştır. 1913'te Darülfünun'a coğrafya öğretmeni olarak atanmış ve 1915 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi coğrafya-yı tabii ve İslam ve Türk Coğrafya masasında öğretmenlik yapmıştır. Ardından Prof. E. Obst'le beraber halk için coğrafya konferansları vermiştir. 1918'de Duvar haritasının basımının denetlemesi amacıyla Berlin'e gitmiş ve gerekli bilgi ve belgelerle donatılmıştır. 1920 yılında Paris ve Londra'ya gidip ülkesi için "fahri başkomiserlik" görevini üstlenmiştir. 1926'da ülkeye dönerek tercüme faaliyetlerine yönelmiştir. Vefatına kadar Galatasaray Liseleri'nde öğretmenlik yapmıştır (Akyol, 1944).

Faik Sabri Duran, coğrafya alanında önemli hizmetlerde bulunan bir eğitimcidir. Coğrafya ders kitaplarının yanı sıra birçok cep kitabı, atlas ve ansiklopedi hazırlamıştır. Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet döneminde coğrafyayı halk arasında sevdirmek için aktif rol oynamıştır. Coğrafya Enstitüsü Prof. E. Obst'le beraber çalışarak bir tetkik cemiyeti kurma planları yapmıştır. Ülke gezileri sırasında saha çalışmaları yaparak elde ettikleri sonuçları raporlamış ve bu raporları arşivlemeyi ve yayınlamayı hedeflemiştir. Ancak "Mondros Mütarekesi" nedeniyle planları gerçekleştirilememiştir. Faik Sabri Duran'ın yayımlanan kitapları arasında "Yeni Coğrafyaya Medhal", "Coğrafyada İlk Adım", "Coğrafya-yı Tabii", "Osmanlı Coğrafya- yı İktisadisi", "Çocuklara Coğrafya Dersleri", "Yeni Cep Atlası", "Coğrafya-yı Umumi", "Coğrafya-yı Osmani" ve "Yeni Avrupa Coğrafyası" bulunmaktadır (Durgun, 2018).

3.3.1.3. İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Coğrafya

1886 yılında İstanbul'da doğan bu kişi, ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. 1908'de İstanbul'da Tabii İlimler Fakültesi'nden mezun olmuştur. Eğitim Bakanlığı tarafından 1910 yılında Avrupa'ya pedagoji ve el işleriyle ilgili incelemeler yapması için gönderilmiştir. Dönüşünde öğretmen ve yönetici olarak görevler yapmıştır (Güngör, 2008). Baltacıoğlu'nun görüşüne göre çalışma, anlama ve öğrenme temel ihtiyaçlardandır. II. Meşrutiyet döneminde toplumsal sorunları sosyolog bir gözle inceleyen Baltacıoğlu, aynı zamanda iyi bir coğrafyacısıdır. "Coğrafya'nın Usul-ü Tedrisi" adlı eseriyle coğrafyanın öğretim tekniği hakkında eksiklikleri gidermeyi amaçlamıştır (Güçeri, 2003).

Baltacıoğlu, eğitimde ezbercilikten şikayetçi olduğu gibi coğrafya dersinde de bu durumun hoşuna gitmediğini belirtmiştir. Araç-gereçlerin ezber için kullanılmasını tehlikeli bulmuş ve bilginin hayatta kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Ülkesini koruyabilmenin, doğduğu köyü, ormanları ve madenleri tanımanın önemli olduğunu savunmuştur. "Coğrafya'nın Usul-ü Tedrisi" eserinde ise coğrafya dersinin nasıl işlenmesi gerektiği konusunda önemli başlıklar yer almaktadır. Bu başlıklar arasında coğrafyanın öncelikle bir nesne dersi olduğu,

doğadan alınan ilk coğrafya derslerinin önemi, resimlerin ve numunelerin kullanılması, mecmuaların oluşturulması, karşılaştırmaların yapılması, coğrafya defterleri ve kabartma haritaların kullanımı gibi konular bulunmaktadır (Obuz, 2015).

Baltacıoğlu, coğrafyanın ezber sisteminden kurtarılması ve sevdirmesi gerektiğine inanarak coğrafya anlayışının değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. "Toplu Tedris" adlı eserinde coğrafyanın mantıkların ve zonelerin bilgisi olduğunu ve yeryüzünün homojen şekillerine göre bölünmesi gerektiğini belirtmiştir. Coğrafyanın metodik ve orijinal bir incelenme süreci olduğunu ve bu incelenmenin açıklayıcı olması gerektiğini vurgulamıştır. Öğrencilerin ise "İstihsal Prensibi" ile öğrenmeleri gerektiğini ve öğretmenin uygun ortamı sağlamakla sorumlu olduğunu dile getirmiştir. Coğrafya öğretiminin amacının bilinmesinin önemine de değinmiştir (Obuz, 2015).

3.3.1.4. Saffet Geylangil ve Coğrafya

Saffet Geylangil, 1877'de İstanbul doğumlu bir eğitimcidir. Meşrutiyetin zamanında coğrafyayla ilgili eserler vermiştir. Mülkiye mektebinden mezun olduktan sonra 1896 yılında Maarif Bakanlığında çalışmıştır. 1897'de Paşakapısı Rüştüyesi'ne öğretmen olmuş ve 1899'da Üsküdar İdadisi'nde Ekonomik Coğrafya dersleri vermeye başlamıştır (Yiğit ve Tuncel, 2017). Saffet Bey, coğrafya alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Osmanlı'nın Maarif-i Umumiye haritasını üç kıtada resmetmiştir. Bunun yanında çeşitli coğrafya kitapları yazarak okullarda kullanılması amacıyla eserler sunmuştur (Yiğit ve Tuncel, 2017). Bazı önemli eserleri şunlardır: "Memalik-i Osmaniye Coğrafya-yı İktisadi (1910)", "Resimli Haritalı Coğrafya-yı Umumi (1910)", "Resimli Haritalı Coğrafya-yı Umumi Birinci Sene (1912)", "Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmani İkinci Sene (1912)", "Küçüklere Coğrafya Hikayeleri (1916)", "Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Umumi (1921)", "Resimli ve Haritalı Yeni Türkiye Coğrafyası (1923-24)".

Saffet Bey, 1915 yılında Darülfünun'a katıldı ve öğretmenlik mesleğini bu alanda sürdürdü. Hayatının sonuna kadar coğrafya konusunda eserlerini yazmayı bırakmadı. Ayrıca, 1941 yılında Türk Coğrafya Kurumu kurucuları arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Coğrafya ile ilgili Kongrede ders kitapları ve programlardan sorumlu üyelerden biri olarak görev yaptı (Cömert, 2015).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Meşrutiyet'in sonlarına kadar olan süre boyunca, coğrafya alanında birçok çalışma gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar eğitim- öğretim faaliyetleri, ders kitapları, tercüme çalışmaları ve dönemin eğitimcileri tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasının anlaşılması ve coğrafi bilgilerin yaygınlaştırılması önemli bir amaç haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti, coğrafya eğitimine büyük önem vermiştir. Coğrafya dersleri, genellikle medreselerde ve sarayda öğretilen ilimler arasında yer almıştır. Coğrafi bilgiler, öğrencilerin genel kültürlerini geliştirmek amacıyla aktarılmıştır. Bu dönemde, Arapça ve Farsça eserler tercüme edilerek Osmanlıca'ya kazandırılmış ve coğrafya konularını içeren kitaplar da yayımlanmıştır.

Coğrafya dersi için özel ders kitapları hazırlanmış ve müfredatlar belirlenmiştir. Coğrafi bilgiler, Osmanlı topraklarının sınırları, illeri, nehirleri, dağları, gölleri ve önemli coğrafi

bölgeleri gibi konuları kapsamıştır. Ayrıca, Osmanlı'nın sınırları dışındaki dünya coğrafyasıyla ilgili bilgiler de öğretilmiştir.

Bu dönemde coğrafya dersleri genellikle yazılı ve sözlü sınavlarla değerlendirilmiştir. Öğrenciler, coğrafi konumları, iklimleri, bitki örtüsünü, tarım alanlarını ve ticaret yollarını içeren soruları cevaplamak zorunda kalmışlardır. Coğrafya derslerinde, haritalar, gravürler ve görsel araçlar kullanılmış ve bu da öğrenme deneyimini zenginleştirmiştir.

Ancak II. Abdülhamid döneminde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde "Tarih" ve "Coğrafya" derslerinin saatleri azaltılmış ve bazı okullarda tamamen kaldırılmıştır. Bunun yerine "Din" dersi daha fazla önem kazanmıştır. Bu durum, coğrafi bilginin öneminin azaldığı anlamına gelmemekle birlikte, coğrafya derslerinin etkisi ve kapsamı bir miktar azalmıştır. Bazı coğrafya kitapları tehlikeli olarak görülmüş ve yayımlanması yasaklanmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı eğitim sisteminde önemli değişiklikler getirmiştir. Bu dönemde ilköğretim zorunlu ve ücretsiz hale getirilmiştir. İlkokulların sayısı artmış ve daha fazla öğrenci eğitim almıştır. Ancak ortaöğretimde aynı gelişme yaşanmamıştır. Birçok rüştiye mektebi kapatılmış veya işlevsiz hale gelmiştir. Bunun sonucunda, coğrafya eğitimi ortaöğretimde biraz gerileme yaşamıştır.

Son dönem Osmanlı Devleti'nde yaşanan savaşlar ve siyasi belirsizlikler, eğitim sistemini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde eğitimde aksamalar yaşanmış ve öğretmen eksikliği sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak, bazı devlet adamları ve eğitimciler, eğitimdeki sorunları çözmek için çaba sarf etmiş ve reform çalışmaları yapmıştır.

Tüm bu değişikliklere rağmen, Osmanlı Devleti'nin coğrafya alanında yaptığı çalışmalar, dönemin eğitim anlayışını yansıtmakta ve coğrafya eğitimine verilen önemi göstermektedir. Bu dönemdeki coğrafya çalışmaları, Osmanlı coğrafyasının tanıtılması, yerel ve küresel coğrafya bilgilerinin yaygınlaştırılması ve Osmanlı öğrencilerinin coğrafi bilgi düzeyinin artırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

REFERENCES

- Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Yay. Hrz.: A. Kazancıgil ve S. Tekeli, İstanbul 1982. (Burada özellikle XVI. yüzyıl ve deniz coğrafyacılarına uzun bir bölüm ayrılmıştır). s. 71-125.
- Akalın, Ş. H. (2017). II. Abdülhamid Döneminde Türk İşaret Dili, M. Özyetgin(Edt.), *Yıldız Saray Sohbetleri*, İstanbul, s.23.
- Aksoy N.- Arslantaş, H. (2010). Ana Hatlarıyla Selçukludan Cumhuriyete Eğitim-Öğretimde Kurumsal Değişim, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.20, S.1, Elazığ, s.482
- Aksoy, İ. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey, *Gazi Türkiyat*, S.3, s.347.
- Akyol, İ. (1944). Ölümünün yıl dönümü münasebetiyle Müderris Faik Sabri Duran ve Prof. Ernest Chaput. *Türk Coğrafya Dergisi*, (5-6), 143-152.
- Alkan, M. Ö. (2019). *İkinci Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji*, M. Bulut, M. Enes Kala...vd. (Edt.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, İZÜ Yayınları, Ocak, İstanbul s.321-327.
- Ata, B. (2009). Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.7, S.2, Bahar, s.380.

- Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 76.
- Birecikli, İ. B. (2008). "Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış*, c.2, S.3, Kış, s.214.
- Buyrukçu, R. (2002). "Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-i Muallimîn'ine Pedagojik Bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan, c. 4, S.12, s.8.
- İzgi C., "Mehmet Suûdî Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, s. 527-529.
- Ceylan, M. A. (2018). "Ali Cevad'ın Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.11, S.61, s. 241-247.
- Cömert, G. (2014). *İbtidailerde Kullanılan Coğrafya Kitaplarının İncelenmesine Bir Örnek: Küçüklere Coğrafya Hikayeleri*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.20-22.
- Çetin, F. (2013). *İki Osmanlı Tipolojisinin Mukayesesi: Pirî "Reis" ile Evliya "Çelebi"nin Tarihi ve Fikri Serüveni*, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.14, Bahar, s. 8.
- Çetinsaya, G. (2016). *II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönem Denemesi*, *Osmanlı Araştırmaları*, S.47, s.383.
- Çot, F. Z. (2010). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Eğitim Sistemi*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, s. 4-6.
- Doğan R. (1997). *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. 37, S.1, s 423-425.
- Durgun, S. (2018). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entellektüelin Portresi: Faik Sabri Duran* Muhakeme Dergisi, c.1, S.2, s.137-1140.
- Elçi A. (2015). *Tanzimattan Günümüze Eğitim Alanında Yapılan Reformlar*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.8.
- Ergün, M. (1987). *Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, s.6.
- Göçeri, N. (2003). *Toplumsal Bir Kalkınma Modeli Olarak İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.3, S.2, Temmuz Aralık, s.47.
- Gümüşçü, O. (2012). *Kâtip Çelebi'den Günümüze Türkiye'de Coğrafyanın Tarihi Serüveni*, TÜCAUM (Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi) 7. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ankara 18-19 Ekim, s. 394.
- Güngör, M. (2008). *Çağın Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.4, S.1, Haziran, s.54-56.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-rifat-efendi-yaglikcizade> (Erişim: 05.05.2023).
- Kamer, S.T. (2014). *II. Meşrutiyet Dönemi İlköğretimde Karma Eğitim Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler*, *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, c.5, S.3, Yaz, s.86.
- Koca, F. Y. (2010). *Türk Denizciliğinde Coğrafya Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 108- 111.
- Kocatürk, M. (2019). *Türkiye'de Modern Coğrafya'nın Öncülerinden Faik Sabri Duran ve Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu Adlı Eseri*, *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, c.5, S.23, s.1326.

- Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1983, s. 160.
- Mesut Elibüyük, Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli Bir Kaynak: Cihannüma, Coğrafi Bilimler Dergisi, c.7, S.2, 2009, s. 96-101.
- Muhammet Şahin, M.- Tokdemir, M.A. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, c.9, S.4, Güz, s.852.
- Obuz, Ö. (2015). İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Ekim, s.382-386.
- Oytun, N. (2002). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasının İzmir'e Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s.38.
- Şanal, M. (2006). Mustafa Satı Bey'in Öğretmenlere Önermiş olduğu Öğretim Yöntemleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.1, S.21, , s.339.
- Şanal, M.- Çelikten, M. (2006). Mustafa Satı Bey'e Göre Öğretmenlik Mesleği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.21, .346-348.
- Temizyürek, F. (1999). Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s.44-47.
- Türk, İ. C. (2007). "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları Coğrafya Öğretim Usulleri", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 9, S.1, s. 205.
- Türk, İ. C. (2009). Osmanlı Devleti'nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, Bahar, s.279.
- Türkay C. (1999). Osmanlı Türklerinde Coğrafya, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 16-18.
- Ürekli F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi c. 2, S.3, Bişkek, s.388.
- Yahya Akyüz, Y. (2011). Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, c.1, S.2, s.13.
- Yaman, A. (2010). Osmanlı'da Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, s.83.
- Yetimova, S. (2010). Tanzimat Döneminde Osmanlılarda Halk Eğitimi Çalışmaları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.19.
- Yiğit A.- Tunçel, H. (2017). 100. Yılında Türkiye'de Coğrafyacılar Türkiye Coğrafyacı Biyografileri (1915-2015), Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, Bilecik, s.6.